

GÜLME KURAMLARI BAĞLAMINDA RAMAZANİYELERDE MİZAHİ ÜSLUP

Nilüfer TANÇ*

*“Gel gel berü ki savm ü salâtün kazâsı var
Sensiz geçen zamân-ı hayâtun kazâsı yoh”
Nesîmî (Ayan 2014: 223)*

Özet

En geniş anlamıyla mizah, insanın yaşamı boyunca karşılaştığı durum, olay ve nesnelere yaklaşım biçimi olarak değerlendirilebilir. Mizahi tavır, kişi, durum ve olayların olumlu ve olumsuz yönlerini pekiştirirken olumsuzlu olumlu; olumluyu olumsuz görme/gösterme gibi bir etkiye de sahiptir. İnsanın neye, nasıl ve neden güldüğünü açıklamaya çalışan gülme/mizah kuramları mizahi tavrın daha iyi anlaşılmasını sağlar. Gülme hakkındaki pek çok kuram içinde en çok kabul görenlerden biri olan üstünlük kuramı, insanın anne karnına düşmeden başlayan mücadelesinden hareketle gülmenin bencillik ve kibirle ilişkisine odaklanarak gülmeyi kişinin kendisini yüce, üstün ve güvende hissetmesine dayandırır. Uyumsuzluk kuramı, estetik yapı organizasyonun temel kavramlarından tezat unsuruna dikkat çekerek gülmenin uyumsuzluk ve şaşırma ile ilişkisini ortaya koyar. Psikoanalitik kuram olarak da bilinen rahatlama kuramı ise gülmeyi insanın günlük hayatta yaşadığı baskı ve toplumsal bir tepki olması açısından ele alır. Gülmenin ortaya çıktığı durumlar bu gibi kuramlardan biri veya birden fazlasıyla açıklanabilmektedir.

Klasik Türk edebiyatının gerçeklikten uzak olduğu genellemesindeki hatayı gösteren en belirgin örneklerden biri de ramazaniyelerdir. Bu şiirlerde Ramazan'ın faziletleri yanında gündelik hayata yansımaları ve bu ayla ilgili kültürel unsurlar konu edilir. Oruç ibadeti ile arınma, fark etme, şükretme, duyumsama, empati

* Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Muğla/TÜRKİYE.
nilufertanc@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3988-8783.

kurma, paylaşma gibi pek çok insanî özelliği gündeme getiren kutsal bir zaman dilimi olan Ramazan ayı, bütün bunlar için verilen mücadeleyi ve bazen bunlardan kaçınan ya da bunları samimiyetten uzak bir riyakarlıkla yerine getiren kişileri de ortaya çıkarır. Bu durum, ramazaniye şairlerini eleştirel bakış açısına ve mizahi üsluba yöneltmiştir.

Bu çalışmada, 15. yüzyıldan 20. yüzyıla mahallileşme/yerlileşmenin yaygınlaşmasıyla artarak 150 civarında bir sayıya ulaştığı tespit edilen ramazaniyelerde gülmeceyi ortaya çıkaran unsurlar incelenecek ve bu tür örnekleminde klasik Türk şiirinin mizahi üslup açısından gelişimi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Gülme kuramları, ramazaniye, mizahi üslup.

Giriş

Sanat ve edebiyat hem toplumdan beslenir hem de onu yansıtır. İslami Türk edebiyatında dönemin kültürünün ve dinî uygulamaların sosyal hayattaki görünüşleri konusunda belge niteliği taşıyan türler arasında yer alan ramazan şiirlerinde de bunu görmek mümkündür. İnsanda sabır, şükür, kanaat, cömertlik gibi pek çok olumlu haslete zemin hazırlayan oruç ayı ramazanın Türk toplumundaki yeri bir *Ramazan Medeniyeti* (Ünver 1960: 21; Özden 2006: 83) meydana getirmiş ve bunun yansımaları edebî metinlerde ortaya çıkmıştır. Ramazan hazırlıkları, orucun ilk günü, iftar, sahur, teravih, itikaf, ramazan eğlenceleri, süslemeleri (mahya) vb. içinde yer alan ritüeller ve törensel uygulamalar edebî tür ve üsluplar çerçevesinde dinî, lirik ya da mizahi bir boyut kazanmıştır. Çoğu zaman teşhis edilen ramazan, beklenen kıymetli bir misafir gibi “*merhaba yâ şehir-i ramazan*” hitabıyla karşılanırken “*elveda*” denilerek uğurlanmıştır. Türk halk edebiyatında ramazanname, klasik Türk edebiyatında ramazaniye olarak adlandırılan ramazan şiirleri ve şiir yanında anı, latife, fıkra vb. türlerde ortaya çıkan ramazan konulu metinler yeni Türk edebiyatı döneminde de devam etmiştir (Bayraktaroğlu 1966; Çelebioğlu tarihsiz; Yüksel 1977; Olgun 2000; Ozansoy 2019; Safa 2020; Tâhirü'l-Mevlevî 2020; Alus 2024).

Ramazan şiirleri hakkında ilk araştırmalardan biri Âmil Çelebioğlu tarafından yapılmıştır. Araştırmacı klasik Türk edebiyatı ve Türk halk edebiyatındaki ramazan şiirlerini tür açısından dinî, tasavvufî ve edebî; şekil açısından ramazaniyeler, ramazan ilahileri, ramazan manileri, ramazanla

ilgili gazel, rubai, koşma vs. (1998: 691) başlıkları altında tasnif etmiştir. Necla Pekolcay'ın içeriğe yönelik tasnifi ramazanın dinî cephesini işleyen şiirler, ramazanın folklorik ve kültürel yönlerini işleyen şiirler şeklindedir (1994: 240-241). Klasik Türk edebiyatında ramazan şiirleri hakkında ilk araştırmalardan birini yürüten Mehmet Emin Ertan ramazan şiirlerinin; tamamında doğrudan doğruya ramazanı konu edinen, manzumenin nesib/ teşbib bölümünde ramazandan bahseden, türe bağlı olmadan ya da başlıkta belirtmeden yer yer ramazandan söz açan, şiirin bir bölümünde ramazan, oruç, Kadir Gecesi, Ramazan Bayramı, iftar, sahur, imsak vb. ramazanla ilgili motiflere yer veren olmak üzere dört farklı şekilde divanlarda yer aldığını tespit etmiştir (1995: 63). Daha sonra yapılan çalışmalarla özellikle klasik Türk edebiyatındaki ramazan konulu şiirler tespit edilmeye ve içerik yönünden tahlil edilmeye çalışılmıştır (Kılıç-Macit 1995; Çelebioğlu 1998: 703-707; Dursunoğlu 2003; Özden 2006; Yekbaş 2012).

Ramazaniyeler; dinî duygular, kültürel ya da folklorik etkenlerle yazılabildiği gibi özellikle kaside nazım şekliyle kaleme alınanlarda ramazan vesile kılınarak memduha talebini iletme amacını taşıyanlar önemli yer tutar. İçerik yönünden çok zengin olan bu şiirlerde ramazanın faziletleri yanında gündelik hayata yansımaları konu edilir. Ramazan ayı oruç ibadeti ile arınma, fark etme, şükretme, duyumsama, empati kurma ve paylaşma gibi pek çok insani özelliği gündeme getiren kutsal bir zaman dilimidir. Ancak bütün bunlar için verilen mücadele yanında bazen bunlardan kaçınan ya da bunları samimiyetten uzak bir riyakârlıkla yerine getiren kişileri de ortaya çıkarır. Bu durum, ramazaniye şairlerini eleştirel bakış açısına ve mizahi üsluba yöneltmiştir. Ayrıca ramazaniyelerde konu edilen ramazan eğlenceleri de bu şiirlerde mizahın ortaya çıktığı bir alandır.

Mizahi unsur içeren ramazaniyelerdeki üslubun belirlenmesinde konu ve tiplerin gülme/mizah kuramları bağlamında incelenmesi elverişli olacaktır. İnsanın neye, nasıl ve neden güldüğünü açıklamaya çalışan pek çok kuram bulunur. Bunlardan en çok bilinen ve kabul görenleri üç tanedir. Gülmenin ortaya çıktığı durumlar bu kuramlardan biri veya birden fazlasıyla açıklanabilmektedir. Üstünlük kuramı; insanın anne karnına düşmeden başlayan mücadelesinden hareketle gülmenin bencillik ve kibirle ilişkisine odaklanarak gülmeyi kişinin kendisini yüce, üstün ve güvende hissetmesine dayandırır. Uyumsuzluk kuramı; estetik yapı organizasyonun

temel kavramlarından tezat unsuruna dikkat çekerek gülmenin uyumsuzluk ve şaşırma ile ilişkisini ortaya koyar. Psikoanalitik kuram olarak da bilinen rahatlama kuramı ise gülmeyi, insanın günlük hayatta yaşadığı üzerinde baskı oluşturan durumlar ve toplumsal bir tepki olması açısından ele alır (Öğüt Eker 2014: 133-168).

Bu çalışmada, edebiyat tarihlerinde önde gelen şairlerin divanlarında/divançelerinde yer alan, şiirlerin başlıklarında belirtilmese de tamamında doğrudan doğruya ramazanı konu edinen müstakil Türkçe şiirler ve mülemmalar araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada yanıt aranan sorular şunlardır: Ramazaniye yazan şairler içinde mizaha yönelenlerin oranı nedir? Mizahi unsur içeren ramazaniyelerde işlenen konular ve tipler hangileridir? Bu şiirlerde alımlayıcı neye, niçin, nasıl güler? Mizahi unsur içeren ramazaniyelerdeki mizahi ton ne seviyededir? Ramazaniye şairlerinden mizaha yönelenlerin üsluplarında yüzyıllar içinde bir farklılık ortaya çıkmış mıdır?

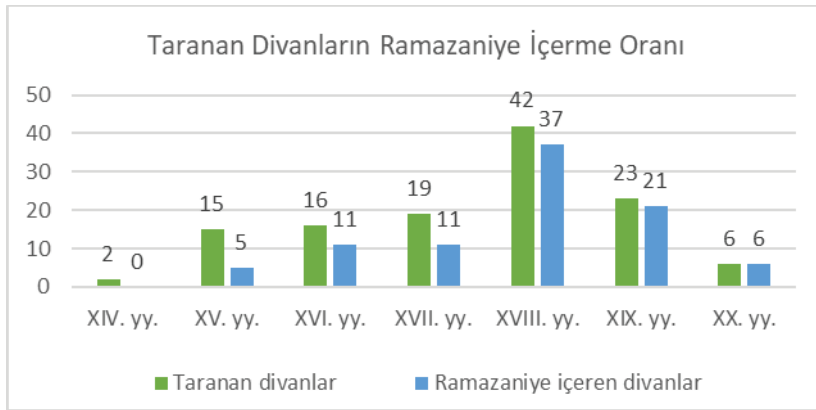
Bu sorulara yanıt verebilmek için önce ramazaniye içeren divanların tespit edilmesi gerekmiştir.

1. Divanlarda ramazaniyeler

Bu çalışmada divanlarında ramazaniye bulunan şairlerin tespiti için amaçlı örneklem yöntemi (Yıldırım-Şimşek 2013: 135) benimsenerek önceki araştırmalardan (Ertan 1995; Kılıç-Macit 1995; Yekbaş 2012) yararlanılırken teyit için bu çalışmalarda ramazaniye içerdiği belirtilen divanların yanı sıra edebiyat tarihlerinde önde gelen şairlerin divanları “*ramazan, ramazaniye, temcit, temcidiye, iftar, iftariye, sahur, ruze, oruç, savm, sıyam*” anahtar kelimeleri bağlamında taranmıştır. Araştırmacıların çalışmalarının yapısı itibarıyla incelemelerine dâhil ettikleri münferiden birkaç beyitte ramazandan bahseden şiirler, mecmua, mesnevi vb. eserlerde ya da metin neşri yapılmamış yazma divanlarda bulunan ramazaniyeler kapsam dışı bırakılmıştır. Önceki çalışmalarda ramazaniyelerin XIII. yüzyılda *Sultan Veled Dîvânı*’nda Farsça kaleme alınmış 1 ve Yunus Emre (öl. 1320?)’nin halk şiiri örneği sayılan 1 ramazaniyesi dışında XXV. yüzyıldan itibaren görülmeye başladığı, ilerleyen yüzyıllarda bu sayının arttığı ve XVIII. yüzyılda mahallileşme/yerlileşmenin etkisi ve şairlerin birbirlerini etkilemesiyle en üst seviyeye ulaşmış geleneğe bağlı şiir yazmaya devam eden şairlerin divanlarında XX. yüzyıla kadar devam ettiği ifade edilmiştir

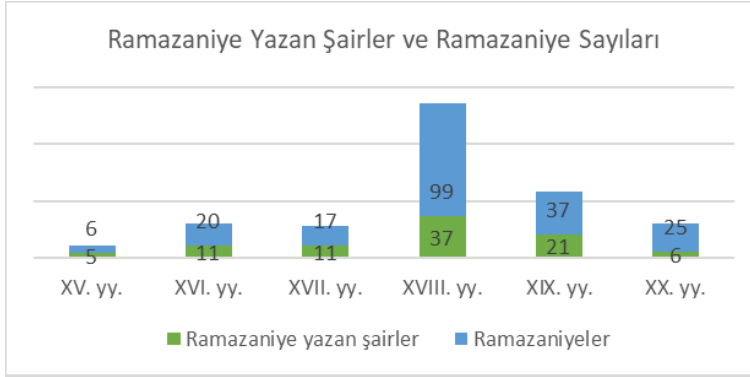
(Ertan 1995:13). Bu çalışmada da bu tespit değişmemiş, ramazaniye yazan şair ve toplam ramazaniye sayısı güncellenmiştir. Taranan divan sayısı arttıkça bu sayının da artacağı düşünülmektedir.

Araştırma için XIV.-XX. yüzyıllar arasında 123 divan taranmış, 91'inde ramazaniye bulunduğu, 32'sinde bulunmadığı tespit edilmiştir. Taranan divanlardan ramazaniye içerenlerin sayısı yüzyıllara göre; XIV. yy.: 2/0, XV. yy.: 15/5, XVI. yy.: 16/11, XVII. yy.: 19/11, XVIII. yy.: 42/37, XIX. yy.: 23/21, XX. yy.: 6/6 şeklindedir:

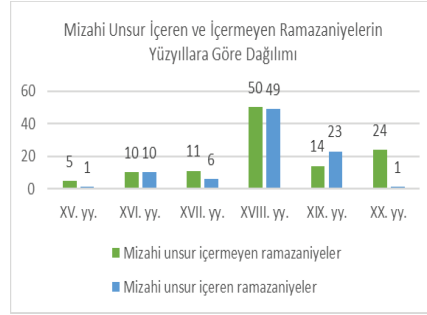
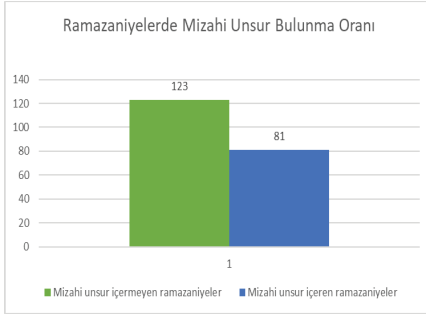
Taranan divanlarda ramazaniye bulunma oranının yüksek olması çalışmada amaçlı örneklem yönteminin benimsenmesine bağlanabilir. Ancak grafik XV. yüzyılda divanlarda ramazaniye bulunma oranının düşük olduğu ve ilerleyen yüzyıllarda bu sayının arttığı bilgisini bir kere daha doğrulamıştır.

Ramazaniye yazan 91 şairin divanlarında yer alan ramazaniye sayıları yüzyıllara göre; XV. yy.: 5/6, XVI. yy.: 11/20, XVII. yy.: 11/17, XVIII. yy.: 37/99, XIX. yy.: 21/37, XX. yy.: 6/25 olmak üzere toplam 204 ramazaniye şeklindedir:

Grafikte özellikle XVIII. yy.'da ramazaniye yazma oranı diğer yüzyıllara göre dikkat çekici bir ölçüde yükselmiş görülmektedir. XVIII. yüzyılda genel olarak şiir türlerinin ve ramazaniyelerin yerleşme akımının etkisiyle artış gösterdiği bilgisi yanında divanında 21 ramazaniye bulunan Enderunlu Fâzıl (1756/57-1810)'ın; 8 ramazaniye yazan Seyyid Vehbî (öl. 1736)'nin ve 7 ramazaniye kaleme alan Lebîb-i Âmidî (1695/96-1768/69)'nin bu yüzyılda yaşamış olmaları da sayıyı yükseltmektedir. Divanlarında en çok ramazaniye bulunan diğer şairlerden Pirizrenli Hacı Ömer Lütfî (1870-1928) 11; Şemsî (1886-1965) 9; Sürûrî (öl. 1814) 5 ve Benderli Cesârî (öl. 1829) 5 ramazaniye kaleme almışlardır.

Bu çalışmada ramazaniyelerin tespitinden sonra metinler okunmuş ve mizahi unsur içerenler belirlenmiştir. Şiirlerin uzunluğuna ya da türüne göre mizahi unsurun yoğunluğu değişiklik göstermektedir. Çalışmada şiirler mizahi unsur içermeleri açısından tasnif edilmiş, bu unsurun yoğunluğu dikkate alınmamıştır. Buna göre divanlarında ramazaniye bulunan 91 şairden 44 (%48,35)'ü ramazaniyelerinde mizahi unsura yer vermemiş; 47 (%51,65)'si yer vermiştir. Toplamda 204 ramazaniyenin 123 (%60,29)'ünde mizahi unsur bulunmadığı; 81 (%39,71)'inde bulunduğu tespit edilmiştir. Taranan divan sayısı arttıkça ramazaniye sayısının artacağı düşünülmektedir. Ancak bu artışın toplam ramazaniyeler içinde mizahi unsur içeren ramazaniye oranında önemli bir değişiklik yaratmayacağı öngörülmektedir. Mizahi unsur içeren ve içermeyen ramazaniyelerin yüzyıllara göre dağılımı ise XV. yy.: 5/1; XVI. yy.: 10/10; XVII. yy.: 11/6; XVIII. yy.: 50/49; XIX. yy. 14/23; XX. yy. 24/1 şeklindedir:

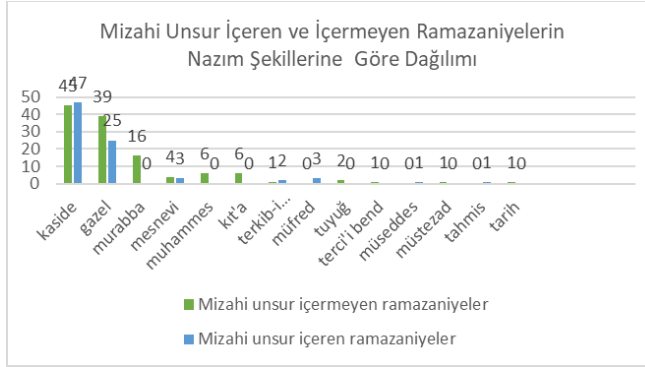
Grafiğe göre XV. yüzyılda mizahi unsur içeren ramazaniye sayısının düşük olduğu görülür; 5 ramazaniyeden sadece 1'i mizahi unsur içermektedir. Bu durum klasik öncesi dönemde daha çok tasavvuf akımının etkili olması ve bu yüzden XV. yüzyıl şairlerinin ramazan konulu şiirlerini daha çok dinî duygularla kaleme almış olmalarıyla açıklanabilir. XVIII. yüzyılda ramazaniyelerin yaklaşık %50'sinin mizahi unsur içermesi yukarıda ifade edildiği üzere bu yüzyılda şairlerin yerleşme eğilimleriyle gündelik hayatın her yönünü şiirde konu edinmelerine ve buna bağlı olarak bu yüzyılda mizahi türlerin artmasına bağlanabilir. Grafikte dikkat çeken diğer oran ise XX. yüzyılda 25 ramazaniyeden sadece 1'inin mizahi unsur içermesidir. Bu durum, toplumdaki sosyal ve kültürel değişimle birlikte klasik Türk edebiyatının yerini modern Türk edebiyatına bıraktığı dönemde geleneğe bağlı şiir yazmaya devam edenlerin ramazaniyeleri dinî-tasavvufi yönüyle konu edinmelerinden kaynaklanmış olabilir.

2. Mizahi Unsur İçeren Ramazaniyelerin Özellikleri

Mizahi unsur içeren ramazaniyelerin üslup özelliklerini belirleyebilmek için şiirleri dış ve iç yapı açısından incelemek gerekmektedir. İncelemede sonuca ulaşabilmek için yer yer mizahi unsur içermeyen ramazaniyeler de söz konusu edilerek karşılaştırmalı bir yol izlenmiştir.

2.1. Nazım şekli

123 divanda yapılan taramaya göre toplam 204 ramazaniyenin 92'si kaside, 64'ü gazel, 16'sı murabba, 7'si mesnevi, 6'sı kıt'a, 6'sı muhammes, 3'ü terakib-i bend, 3'ü müfred, 2'si tuyuğ, 1'i terci-i bend, 1'i müseddes, 1'i müstezad, 1'i tarih, 1'i tahmis nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Bunlardan 47 kaside, 25 gazel, 3 müfred, 3 mesnevi, 2 terakib-i bend, 1 tahmis mizahi unsur içerir:

Grafikte görüldüğü üzere murabba, muhammes, kıt'a, tuyuğ, terci-i bend, müstezad ve tarih nazım şekilleri ile kaleme alınan ramazaniyeler mizahi unsur içermemektedir. Murabba için bu durum bu nazım şeklinin hece veznine de uyan yapısı sebebiyle daha çok tasavvufi ramazaniyelerde tercih edilmesine (Ertan 1995: 66) bağlanabilir.

2.2. Nazım türü

Ramazaniyelerde mizah, ciddi bir türün mizahi varyantı ya da ciddi bir türün içindeki mizahi unsurlar (Ambros 2009: 71) şeklinde görülür. Mizahi unsur içeren ramazaniyelerden kaside dışındaki nazım şekliyle yazılanların büyük çoğunluğu baştan sona mizahi üslupla kaleme alınmışlardır. Kaside nazım şeklindeki ramazaniyelerin bir kısmında şairler, ramazanla ilgili edebî ya da mizahi tasvirlerle yer veren nesib bölümlerinden sonra şiirlerine medhiye ve/veya arz-ı hâl şeklinde devam eder. Yazarın üslubuna göre nesib bölümü zarif nükteler, alay veya yergi içerir. Ramazaniye başlıklarında şiirin konusuna göre iftariye, temcidiye gibi adlandırmalar da yapılmıştır. Kaside ya da diğer nazım şekilleriyle kaleme alınan ramazaniyelerin bir kısmı ise tebrikname, sıhhatname, hasbihal, ilahi ya da latife türünde kaleme alınmışlardır. Hanyalı Yahya Kâmî (1773-?)'nin “*çubuk*” redifli gazeli hezel örneği sayılabilir. Şairler latifeye yöneldiklerinde bu tercihleri genellikle başlıkta belirtmişlerdir.

Klasik Türk şiirinde şairler yenilik arayışı ve orijinallik arzusu ile geleneğin kendilerine sunduğu hazır malzemeyi, biçim ve içerik kalıplarını yeniden işleyerek farklı şekillerde üretmişlerdir. Nedim takipçisi Hayrî (öl. 1789/1790)'nin “*ramazaniyye-i-mesnevîgüne*” başlığıyla hasb-i hâl şeklinde kaleme aldığı türler arası esnek ve geçişken bir özellik taşıyan ramazaniyesi bir sakiname ile başlar, şiirde sevgilinin şairi övmesiyle

“*dolaylı fahriye*” ortaya çıkar (Gökalp 2009: 285). Ramazaniye ve sakinamenin iç içe bulunması çelişkili görünse de bu durum, kahraman-anlatıcının rint/şair olması, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere mekânın Ayasofya ve şiirin rüya metni şeklinde kurgulanmasıyla kabul edilebilirlik kazanır. Keçe-zâde İzzet Molla (1786-1829)’nın ramazaniyesi de mesnevi şeklinde ve mekânın Ayasofya olduğu bir rüya olarak kurgulanmıştır.

Ramazaniyeler arasında nazire ilişkisi de bulunur. Mizahi üslupla kaleme alınan ramazaniyeler arasında en başarılı bulunan ve tanzir edilenler yerleşme çabaları ve mizahi/nükteli söyleme yönelmeleri ile tanınan Sâbit (öl. 1712)’in 70 beyitlik ve Nedîm (öl. 1730)’in 43 beyitlik kasideleridir. Bu şiirlerde, yılın diğer aylarında ibadete düşkün olmayıp ramazanda sofı kesilenler, meyhane gediklileriyle afyon tiryakilerinin ansızın gelen ramazan karşısındaki telaşları, keyfine düşkün olanların iftarda tütün ve kahveyle buluşma sevinçleri (Erkul 2013: 449-450) mizahi bir dille anlatılır. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda ramazaniye kasidelerinde mizaha yönelen Seyyid Vehbî, Koca Râgıp Paşa (öl. 1763), Enderunlu Vâsıf (öl. 1824/25) gibi şairlerin de bu şiirlerinde rint, tiryaki ve ehl-i keyf tiplerini konu edindikleri görülür (Haksever 2022).

Sâbit’in 70 beyitlik kasidesi ile Kâmî’nin 30 beyitlik, Sünbül-zâde Vehbî (1720/21-1809)’nin 102 beyitlik, Seyyid Vehbî’nin 79 beyitlik ve Haşmet (öl. 1768)’in 23 beyti günümüze ulaşan kasideleri; Nedîm’in 43 beyitlik kasidesi ile Koca Râgıp Paşa’nın; Pertev (1746-1807)’in 5 bentlik tahmisi ile Hoca Neş’et (1735-1807)’in 5 beyitlik gazeli nazire ilişkisi içindedir. Sedit Yüksel, Koca Râgıp Paşa’nın Nedîm’e nazire olarak kaleme aldığı ve iftariyye olduğunu ifade ettiği -âm redifli 36 beyitlik kaside şeklindeki ramazaniyesinde Nedîm’inkilerden izler taşıyan ince esprili bir mizah olduğunu tespit ettikten sonra Paşa’nın eserinin basılan nüshalarında bu şiire yer verilmeyişinin mizahi öğelerle ilgili olabileceğini ifade eder (Yüksel 1977: 42).

2.3. Mizahi ton/eda

Mizahi ramazaniyeler âşıkâne, rindâne, yer yer şûhâne bir tonda kaleme alınmışlardır. Şûhâne eda, Hanyalı Yahya Kâmî’nin hezel örneği sayılabilecek “*çubuk*” redifli gazeli de dâhil olmak üzere nükteli söyleyiş seviyesindedir. Bu şiirlerin bir kısmında ramazanın özlenen bir sevgili gibi *teşhis* edildiği görülür ve ramazan kelimesi şahıs adı/özel isim olarak düşünülebilecek şekilde *iham* edilir. Ramazanda ortaya çıkan ramazan sofisi, cer hocası gibi tiplere yönelik mizah ise eleştiri ve ince alay düzeyindedir.

Şairler tenkit ve zemmettikleri davranışları ve tipleri gülünçleştirirken hicvin şetm ya da kadh derecesine varacak bir ton kullanmamışlardır.

2.4. Mizah yapma araçları

Mizahi ramazaniyelerde şairlerin mizah yapma araçları edebî sanatlar ve nüktedir.

2.5. Konular ve tipler

Gülme kitabıyla mizah teorisine önemli bir katkı sunan Henri Bergson gülünç olanı/komiği, ortaya çıktığı yere göre söz, hareket, durum ya da tip/karakter komiği şeklinde tasnif etmiştir (2015: 51). Tarih boyunca ahlaki bozukluklar ya da davranış bozuklukları insanları en çok güldüren konulardan biri olmuş; cimri, pis, yalancı, sarhoş, tembel, dedikoducu ve korkak tipler komik karakterler arasında yer almıştır. Bir toplulukta bir kimsenin cimriliği, yeme-içmeye düşkünlüğü vb. alay konusu olur (Morreall, 1997: 94-95).

Ramazaniyelerde mizahın daha çok tip/karakter komiği şeklinde ortaya çıktığı görülür. Necla Pekolcay ramazanın folklorik yönünü işleyen ramazaniyelerde şairlerin karakteristik tipler etrafında onların tezat ortaya çıkaran yönlerinin eleştirel, alaylı, hatta hicvedici şekilde aktarıldığını belirtir (1994: 241). Böylece mizahi bir üslup barındıran bu ramazaniyelerde ramazanın gelişile yeme-içmeye, rahata ve içkiye düşkün olanların keyiflerinin kaçışı, meyhanelere gidemeyenlerin samimi olmasalar da camide namaza devam etmeleri tipik konulardır.

Ramazaniyeler, klasik Türk edebiyatı ve Türk halk edebiyatının müştereklerindendir. Mizahi unsur içeren ramazaniyelerdeki konuların halk edebiyatı ürünleri olan fıkralarda da yer aldığı; tiplerin ise Bektaşî, Bekri Mustafa tipleri ve Karagöz oyunundaki Tiryaki tipiyle ortak özellikler taşıdığı görülür (Yıldırım 1999: 27, 47, 132, 136, 138, 141, 199, 194; 205; Sakaoğlu 2003: 174-175).

2.5.1. Ramazanda meyhanelerin kapanması ve âşık/şair/rint, tiryaki ve ayyaş tiplerinin yaşadığı uyumsuzluktan doğan mizah

Henri Bergson'a göre tümüyle insana özgü olanın dışında komik yoktur. Herhangi bir hayvana, onda insan davranışı ya da insana özgü bir yüz anlatımı bulduğumuz için güleriz. İnsanlık dışında hiçbir şey komik değildir (2015: 12). Ramazaniyelerde de *teşhis* edilen ramazan, bir

kahraman ya da dönemin gündelik hayatından şiire yansıyan şahne (bekçi) gibi âşık/şair/rint, tiryaki ve ayyaş tiplerinin sefasına engel olur. Ramazan hilali şekil yönünden içki yasağını uygulama sırasında bu kahramanın/bekçinin korku salan hançerine *teşbih* edilir. Mesîhî (öl. 1512)'nin aşağıdaki şiirinde ramazanın gelişyle meyhanelerin kapanması, kadehlerin boş kalması ve ibadete meyilli olmayanların camilere yönelmek zorunda kalmaları ramazan, sürahi ve kadehin *teşhis* edilmeleriyle uyumsuzluktan doğan mizahı yaratır:

*Hançer-i mâh-ı nev-rûze boğazların kesüp
Kendi rızkın yimeği itmiş idi halka harâm
Hastalukdan kalmamışdı sâgarun benzinde kan
Ne rükû' eylerdi za'findan sürâhi ne kıyâm (Mesîhî K 4/4-5)¹*

Zâtî (1471-1547)'de 11 beyitlik gazelinde aynı unsurları *teşhis* ederek nükteli bir ifade kullanır:

*Geldi ayyâşların aldı ayağın ramazân
Zühd işin tâc gibi başa çıkardı el'ân
Aci dil virmeğe kalmadı mecâli kadehe
Göricek anı sürâhî dili tutuldu hemân
Ağıza geldi işi cümle-i şîrîn-kârun
Münkâtı' oldu sürâhîde olan acı zebân (Zâtî G 1117/1-3)*

XVIII. yy. şairlerinin benzer konulu ramazaniyeleri üzerine yapılan önceki araştırmalarda ramazanın gelişinden memnun olmamış görünen bu tiplerin “*şevki kaybolmuş Osmanlı insanını*” temsil ettiği ve bunun “*zihniyet değişiminin*” bir yansıması olduğu (Bilkan 2006: 16-19) ileri sürülmüştür. Ancak bu çalışmada ramazana dair bu yaklaşımın ramazaniyelerde XV. yy.'dan itibaren yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca Türk halk edebiyatı ürünleri olan fıkralarda ve Karagöz oyununda da benzer tipler yer alır. Bu sebeple bu şiirlerin Türk halk edebiyatıyla müşterek bir edebî gelenek içinde ortaya çıkan mizahi üslup bağlamında değerlendirilmesi daha uygun görünmektedir. Bu üsluba dayanan şairlerin, ramazanın nefse zor gelen yönünü rahatça dile getirme imkânı bularak alımlayıcıları rahatlatma duygusuyla güldürdüğü düşünülebilir. Bu bağlamda Fuzûlî (1483-1556), ramazan konulu 8 beyitlik gazelinde ramazanda şeytanın bağlanması,

¹ Divanlardan yapılan alıntıların künyesi Kaynakçada verilmiştir. Kaside K gazel G şeklinde kısaltılmış; ilk rakamla manzume numarası, ikinci rakamla beyit numarası verilmiştir.

sevapların katlanması inancı bağlamında cennet kapıları açılırken meyhane kapısının bağlı olmasını eleştirir; ramazan hilali doğarken kadeh güneşinin doğmayacağına hüznülenir ve meyhanelerin açılması için dua etmeyi önererek uyumsuzluktan doğan mizahla okuyucuyu güldürür:

*Ramazân ayı gerek açıla cennet kapısı
Ne revâ kim ola mey-hâne kapısı bağlı
Feth-i meyhâne için ohıyalum fâtihalar
Ola kim yüzümüze açıla bir bağlı kapu
Âftâb-ı kadeh etmez ramazân ayı tulû'
Ne belâdur bize yâ Rab ne kara gündür bu (Fuzûlî G 231/3-5)*

Fuzûlî'nin bu şiirinde meyhaneyle tasavvufi manada tekkeyi kastettiği ya da ramazaniyelere mahsus mizahi söyleyişe yöneldiği klasik Türk şiiri geleneği bağlamında kabul edilebilir olsa da Halit Fahri Ozansoy bu ifadeleri “*meyhane ve şarap sayıklamaları*” şeklinde yorumlar ve bunu şaire yakıştıramayarak eleştirir (2019: 46). XVIII. yy. şairlerinden Ahmed Hamdî (öl. 1730'dan sonra) ise ayyaşlar yanında tiryakilerin durumunu *irsâl-i mesel*, *mecâz-ı mürsel* ve *kinaye* sanatlarıyla ortaya koyduğu nükteli söyleyişle aktarır:

*Kadehin devri tamâm oldu sebû düşdi tehî
Şimdi şûfîler ayaklandı ederler devrân
Za'f-ı rûzeyle mükeyyiflerin ahvâli acîb
Gözlerinde tütüyor berş ile bir lüle duhân
Vâiz-i şehri edeli bâde yasağın te'kid
Gam ile kan içen ol tâife-i bed menişân
(Ahmed Hamdî K 5/14, 20-21)*

2.5.2. Oruç tutmakta zorlanan rint tipinin “yevm-i şekk”e sığınmasının okuyucunun kurduğu empatiyle rahatlamaya dayalı mizahı ortaya çıkarması

Ayların 29 ya da 30 gün sayıldığı Kamerî takvime göre orucun başlangıcı ramazan hilalinin görünmesine bağlıdır. Hava şartları sebebiyle bunun tespit edilemediği dolayısıyla ramazanın ilk ya da şabanın son günü olduğu konusunda şüpheye düşülen güne “*yevm-i şekk*” denilir (Yücel 1998: 2). Osmanlı döneminde ramazanın ilk gününün belirlenmesi İstanbul kadısı, şeyhülislam, sadrazam ve padişaha kadar uzanan bir çizgide yer alan gözlemcilerle ciddi bir işti (Yazıcı 1999: 59). Çok yönlü ve çeşitli üslubuyla tanınan Sâbit, meşhur ramazaniyesinde dönemin kültürünü gözler önüne

sererken *kinaye* ile şeytanla bir tuttuğu zahit tipini yererek alımlayıcı güldürür:

*Yevm-i şekk sohbetine şıra sıkarken yârân
Sık boğaz itdi basup şahne-i şehir-i ramazân
Kaldurup keffe-i mîzânını nûn-ı şeytân
İktisâb emrine bidâ' itdi mübârek ramazân
Çilleye vesvesesiz girdi kapandı zâhid
Habs olur ta ramazân âhir olunca şeytân (Sâbit K 45/1-3)*

Nedîm de “şiir hikâye” kabul edilen 43 beyitlik ünlü ramazaniyesinde (Kortantamer 1993: 397) tahkiyevi üslubuna mizah da katar. İlk beyitte kullandığı “bağteten/aniden” kelimesiyle ramazanın beklenmedik bir şekilde gelişinden duyulan şaşkınlık ifade edilirken “sâbit” kelimesi ile şair Sâbit’in meşhur mizahi ramazaniyesiyle metinlerarası ilişki kurar:

*Bağteten sâbit olup gurre firâşında imâm
Hâb için yatmış iken etdi terâvihe kıyâm
Baş kaldırmadılar öğleye dek uyhudan
Yevm-i şek zevkına hazırlanan ahab-ı kirâm
Bilemem ben de ki şahidde mi takvîmde mi
Hele bir kizb var ortada budur sıdk-ı kelâm
Ehl-i keyfin birisi der ki behey sultânım
Aydın ay bellü hesâb olmadı şa'bân tamâm
Bir iki miblağ-ı berş ile urup öldürecek
Geldiler eylediler böyle cihânı sersâm
Olacak oldu hemân çâre ne şimden sonra
Edelim hükm-i kazâ destine teslîm-i zimâm
Şevkımız şimdi ona düşdi ki inşâ'allah
Ola sıhhatle selâmetle meh-i rûze tamâm
Kıla erbâb-ı dili âb-ı hayâta sır-âb
Erişüp Hızr gibi âh mübârek bayrâm (Nedîm K 9/1-2, 7-12)*

Bağdatlı Rûhî (öl. 1605) ve Sıdkî Paşa (öl. 1611'den önce)'nın da ramazaniyelerinde meye özlemlerini bayram hilali ile hilâlî kadeh arasında kurdukları ilişkiden doğan nükteyle ifade ettikleri görülür:

*Sanma meyden ramazân irmekile nevmîdüz
Rûz u şeb muntazır-ı câm-ı hilâl-i idüz (Bağdatlı Rûhî G 494/1)*

*Sanmanız sahn-ı felekde görinen şekl-i hilâl
Câm-ı meydır ki tutar anı el üzre şevvâl (Sıdkî Paşa K 9/1)*

2.5.3. Ramazan eğlencelerinin tasvir edilmesiyle rahatlamaya dayalı mizahın ortaya çıkması

Osmanlı döneminde ramazan gündüzlerine hâkim olan yavaşlık geceleri yerini hareket ve eğlenceye bırakırdı. İbadetle geçirilen bu günler aynı zamanda eldeki nimetin farkına varma, onu diğerleriyle paylaşma ve sosyalleşmenin getirdiği bir neşe ve coşku zamanıydı. Sahura kadar uzanan iftar davetleri yanında Karagöz, orta oyunu ve meddah gösterileri dışarı çıkma vesileleriydi (Çilli, 2023: 77). Asıl mesleği hattatlık yanında eğlence yerlerinde hokkabaz olarak da çalıştığı düşünülen (Yılmaz 2001: X) İbrahim Tırsî (öl. 1766) aşağıdaki gazelinde dönemin ramazan kültürünü mizahi bir dille tasvir ederken ortaya çıkan rahatlatma duygusuyla alımlayıcıları güldürür:

*Yaklaşdı mübârek ramazân müjdeler olsun
Keyf ehli mahrâlarına hem-haber olsun
Atdukları tutdukları hep elde gıdâdur
İster ki biri birlerini bî-keder olsun
Mâhiyyeci mâh-ı ramazânı görür ise
Alur fetili kandile deste yüzer olsun
Kandil uçurur gicelerinde zurafâsı
Kâğıd uçuran gündüzi ehl-i hazer olsun
Almış ramazân sûfileri destine tesbîh
Çeküp çevirür kendi diler mi zarar olsun
Kaşmerlik ile rûze-i hicri unudurduk
İftâra ne var ise götür mâ-hazar olsun (İbrahim Tırsî G 151/1-4,
6, 8)*

2.5.4. Ramazan sufisi ve zahit tipinin riyakârlıklarının rint/âşık tipiyle özdeşleşen şairle oluşturduğu karşıtlığın uyumsuzluk ve üstünlüğe dayalı mizahı ortaya çıkarması

Klasik Türk edebiyatında gerilimi sağlayan tipik unsurlardan olan rint-zahit çatışması ramazaniyelerde uyumsuzluğa dayalı mizahı ortaya çıkarır. İki tipin karşılaştırılması rint tipiyle özdeşleşen alımlayıcıyı üstünlük duygusuyla güldürür. Bursalı Rahmî (ö 1567/68), 28 beyitlik kasidesinde zahidin usulünce selam dahi vermezken ramazanda gösteriş için ibadete yönelmesini eleştirir:

*Ham kılup virmez iken halka dahi togrı selâm
Zâhidün kâmetini eyledi çenber rûze (Bursalı Rahmî K 3/9)*

Sabîh (öl. 1783), Defterdar Halimî Mustafa Efendi (öl. 1759-60)'ye sunduğu 51 beyitlik kasidesinde bu gösterişçi tutumu mübalağa ile tasvir ederken ramazan sufisini gülünçleştirir:

Bir selâm alması üç vâv iledür

Ramazân sûfisine virme selâm (Sabîh K 14/8)

Ramazan dışında ibadete yönelmeyip ramazanda sufi kesilenler ise Seyyid Vehbî'nin beyitlerinde alaya alınarak gülünç duruma düşürülürler:

Alınur mı ramazân sûfilerinden câmi

Kimi mahfilde müezzin kimi mihraba imâm

Ben nişîn-i hum-ı meyhâne olan rinde yeter

Ayasûfiyyedeki güp dibi cây-ı ârâm (Seyyid Vehbî K 39/3-4)

Şairin Damat İbrahim Paşa (1666-1730)'ya sunduğu 79 beyitlik kasidesinin bu beyitlerinde sözü edilen ve buna bağlı olarak “küp dibine düşmek”, “küp dibini beklemek” deyimlerini ortaya çıkaran bu küpler Sultan III. Murat (1574-1595) devrinde Bergama'dan getirilen ve Helenistik döneme ait yekpare mermerden oyulmuş iki büyük küptür. Sultan her biri 1250 litre su alan bu küpleri tezyin ve hayır maksadıyla Ayasofya'ya bağışlamış, küplerin suyunu sağlamak için Rabia Hatun (1641-1715) tarafından vakıf kurulmuştur. Özellikle ramazanda içi şerbetle doldurulup cemaatin hizmetine sunulan bu küpler müptelaların ilgi kaynağı olmuştur (Çalka 2021: 255-157).

Sabîh, riyakâr tipleri eleştirel bir tonla gülünçleştirirken uyumsuzluğa bağlı mizah ortaya çıkar:

Hayrına sanma mü'ezzin çelebi

Tuta bâlâ-yı menâr üzre makâm

Bî-muhâbâ o yere âzim olur

Nereden görse çıkar dūd-ı ta'âm

Boşına sanma tavul çalmadadır

Bekçiler de giceler bî-hengâm

Bahşîş ü hem börek ü baklavayı

Beyt ile bir bir ederler ihâm (Sabîh K 14/ 16-17, 20-2)

Hoca Neş'et ise ramazan hilalini iki büküm olmuş bir insana benzeterk teşhis eder ve rintlerin camide ibadet etmek yerine dinlenerek vakit geçirdiklerini dile getirir. Bu tiplerin ramazandaki içki yasağını keyif verici maddelere yönelerek telafi etmeye çalışmaları ve oruç tutarak nefsiyle büyük bir mücadeleye giren ehl-i şikemin uyumsuzluğa alımlayıcıyı

güldürür:

*Cânım ramazân kaddini beyhûde ham eyler
Sâ'imleri rindâne cevâmi'de dem eyler
Gündüz çıkarır zevkini rindân ramazânın
İftâr safâsın dahi ehl-i şikem eyler (Hoca Neş'et G 32/1, 5)*

2.5.6. Oruç tutmakta zorlanan âşık/şair tipinin açlık ve susuzluktan yakınması, bedenlen zayıflamasının mübalağa ile anlatılmasının okuyucuda empati uyandırarak rahatlamaya dayalı mizahı ortaya çıkarması

Çelebizâde Âsım (öl. 1760) dönemin sadrazamı İbrahim Paşa'ya sunduğu 30 beyitlik kasidesinin nesib bölümünde ramazan ayının zorluğunu anlatırken *teşbih* ve *mübalağa* sanatlarıyla mizahı yaratır. Medhiye bölümünde memduhunu öven şairin sonraki beyitlerde ondan talebini arz ettiği görülür:

*O denlü za'f-ı mâh-ı rûze te'sîr eyledi cânê
K'olur galtân tayanmazsa nigâhum çûb-ı müjgâne
O denlü za'f var kim idemem bir hatve istikbâl
Nihânî hânemi bir şeb müşerref kılsa cânâne
O denlü bî-dimâğam sâyesinden kalkamam servün
Düşerse üstüme vardukda gül-geşt-i hıyâbâne
Bakınca imtidâd-ı rûza insan reşk itmez mi
Başın bâlinden kaldırmayan baht-ı perîşâne
Harâretten yanup yakılmada cân döndi cism-i zâr
Fîrâz-ı şem'a-i süzândaki fânûs-ı gerdâne
Cihâmı eyledün âb-ı hayât-ı lutf ile ihyâ
Kef-i destün nice tercih olunmaz ebr-i nîsâne
Sözi âsım uzatma akçe devşirmek zamânıdur
Tayandı kâfiye zannumda zîrâ lafz-ı ihsâne
(Çelebizâde Âsım K 7/1-5; 25-27)*

Oruçluyken çekilen açlık ve susuzluğun konu edildiği ramazaniyelerde buna bağlı algıda seçiciliğin yol açtığı uyumsuzluğa dayalı mizah da ortaya çıkar. Şairin memduhundan talebine zemin hazırladığı bu gibi beyitler mizahın içindeki ciddiyeti de gösterir:

*Baklava sûretidür tepsi ile hâlede mâh
Hazrete tu'me için mâ-hazar eyler rûze (Bursalı Rahmî K 3/13)
Bir iki beyt ile ahvâl-i perîşânumuzun*

*Demidür eyler isek binde birün şerh ü beyân
Geldi aç ayı yine oynamaz aç ayı diyü
İrişe mülk-i adâletten umarsak ihyâ (Cinânî K 25/23-24)*

2.5.7. Arzu nesnelere mesafeli durma zamanı olan ramazanın arzu edilen bir sevgili gibi teşhis edilmesinin uyumsuzluğa bağlı mizahı ortaya çıkarması

Bu metinlerde şairler şûhâne, âşıkâne bir üslup benimseyebilir. Hayretî (öl. 1535)'nin aşağıdaki gazelinde *teşhis* ettiği ramazanla söyleşmesi Ramazan adını taşıyan bir sevgiliyi de *iham* ederek mizahı güçlendirir:

*Ramazânum niçe bir sâyim-i hicrân olalum
İd-i vasluna irişdür bizi kurbân olalum
Çün kaşun gurre-i id oldu yüzün rûz-ı sa'id
Biz n'ichün savm-ı firâkunda perîşân olalum
Arz-ı hüsn it görüp ey mâh hilâl ebrûnı
Yine id oldu diyü hurrem u handân olalum
Deniz ol kulaguna koyma sözün zühhâdun
Gel berü tâlib-i dürdâne-i irfân olalum
Ramazân irdi diyü oldu mey-i nâba yasağ
Hayretî biz dahi şimden girü hayrân olalum
(Hayretî Mehmed Şah G 308)*

Behiştî (öl. 1571) ise “kadınlarla âşıkane sohbet etmek” (Dilçin 2005: 104) anlamına gelen gazelin temel konusu olan âşığın sevgiliye ulaşmaya çalışmasına dair mazmunları ramazan kültürüyle birleştirerek uyumsuzluğa dayalı mizahı ortaya çıkarır. Gazelde ramazan ve oruç, şairin sevgiliye kavuşmasına engel olurken diğer zamanlarda camiye çok fazla uğramayan âşığın namaz sırasında sevgilinin selamına tesadüf etmesini sağlar. Ramazan konulu gazelin son beytinde şairin mahlası yanında Ramazan olan adını da *iham* etmesi hoş bir nükte yaratırken alımlayıcıyı şaşırtarak güldürür:

*Ger mâni' olmak ister ise vuslata sıyâm
Bî-ihitiyâr anı mecâle itmeyüp sıyam
Vuslat deminde âşıkâ rûze revâ mıdur
Ol günkü rûz-ı id ola câ'iz midür sıyâm
Ey dil tekâsül itme terâvihe var ki yâr
Şâyed ki yañıla vire bizden yaña selâm
Âhum şerârı eyler ihâta minâreyi
Kandîl-i zînet añlar anı gerçi kim 'avâm*

*Aç tutdı nâzenînümi kaç gün Behiştîyâ
Bilmem niçe alam Ramazân'dan ben intikâm
(Vizeli Ramazan Behiştî G 357)*

Nedîm ve Seyyid Vehbî'nin ramazânı *teşhis* ettikleri şiirleri aynı nükteye dayanarak metinlerarası ilişki kurmalarıyla okuru müşâare/mutâyebe ortamına dâhil ederler:

*Heves-i îd-i visâle düşüp encâmında
Oldı dil bir mehe şa'bân Ramazân nâmında
Gurre-i rûzeyi gördüm feleğin bâmında
Bir kenârî güzele benzer Oruç nâmında
Bana bağışla beğenmezsen o şûhun nesi var
Kadi kûteh mi tenâsüb mü yok endâmında (Nedîm G 124/1-2,11)*

*Gurre-i rûzeyi gördüm felegün bâmında
Bir kenârî güzele benzer oruç nâmında
Ramazan ayını gördüm feleğin bâmında
Bir kenâr uşağıdur benzer oruç nâmında
Rûzenün gerçi kesel yok degül eyyâmında
Lîk feyz-i seher-i îd var ahşâmında (Seyyid Vehbî K 46/1-3)*

Sünbül-zâde Vehbî, Sâbit'e nazîre olarak kaleme aldığı 102 beyitlik kasidesinde ramazânı *teşhis* ederek âşıkâne bir üslup kullanır. Ramazan hilalini sevgilinin kaşına ve kadehe (hilâlî kadeh) *teşbih* ederken şaraba ve güzellere düşkün olanların ramazânın gelmesiyle birdenbire şarap yerine kırmızı renkli bir tesbihi çekmeye başlamalarını alaya alır:

*Ham-ı ebrû-yı nigârı gözedirken yârân
Cünbişe başladı ebrû-yı hilâl-i ramazân
Dil nazar-bâz-ı hilâl oldu geçip ebrûdan
Nerde bir mâh-likâ görse olurken şa'bân
Var ise câm-ı hilâlîye bedeldir o hilâl
Şimdi tehlîl ederek sübha çeker bâde-keşân
(Sünbül-zâde Vehbî K 43/1-3)*

Hanyalı Kâmî'nin çağdaşı ve hemşehrisi Nûrî (1758/59-1815)'nin 5 beyitlik “*çubuk*” redifli şûhâne bir üslup taşıyan gazeline nazire olarak aynı üslupla ve redifle kaleme aldığı 21 beyitlik kasidesi tiryaki bir sevgiliyi tasvir eder. Tanzir edilen gazelin son beytinde “*ramazaniyye*” kelimesi “ramazanlık” anlamında “ramazanda kullanılmak üzere saklanmış tütünlük”le ilgili olarak yer alır (Ayдын 2009: 757). *Kâmî Dîvânı*'nda bu

kelime “*ramazâniyye tanzir-i gazel-i Nûrî*” şeklinde başlığa taşınmasına rağmen şiirde açıkça ramazandan bahsedilmez. Kâmî’nin şiirinde *teşhis* edilen çubuğun tiryakilerce kullanılmasına rağmen doğal olarak her coğrafyada ortaya çıkabileceğinden Hicaz’da bulunmakla hacı vasfını kazanmasının yarattığı uyumsuzluk mizahı ortaya çıkarır:

*Serv-kad bir nihâl elinde revâ
Toğrusu olsa ser-firâz çubuk
Rast-dil rast-rev kişi görünür
Oldu mu hâcî-ı Hicâz çubuk
Uğramaz hiç bizim imâma o yâr
Mescide ya ’nî bî-namâz çubuk (Hanyalı Kâmî G 12/12-14)*

Sürûrî, Sadrazam Halil Hamit Paşa (1736-1785)’ya sunduğu 47 beyitlik ramazaniyesinin tegazzül bölümünü eğlence için yazdığını belirtir. Şiirinde şuh bir sevgili gibi *teşhis* ettiği ramazana âşikâne seslenirken yaşı küçük olduğu için oruç tutmasına rıza gösteremeyeceğini belirterek recep ve şaban kelimeleriyle *tenasüp* yaratır:

*Ramazâniyye gazel söyledim eğlence için
Oku eğlen onu bulunca nihâyet ramazân
Dedim adın ne dedi bana ol âfet ramazân
Buldu hem-nâmımız olmakla şerâfet ramazân
Tıfldır olmasın ol mâh-ı talebkâr-ı sıyâm
Kâ’il olmam ki ede ona eziyyet ramazân
Âşık-ı dil-şûdeden gayri yok âvâre bugün
Cümleyi eyledi der-kâr-ı ibâdet ramazân
Dilberân seyri için ol da cevâmi’de gezer
Onu da kıldı heveskâr-ı cemâ’at ramazân
Receb erseydi ona bî-şekk olurdu şa ’bân
Tut ki bir dilber-i şâhâne kıyâfet ramazân (Sürûrî K 11/13-18)*

Enderunlu Fâzıl da memduhu sadaret kethüdası İbrahim Efendi’ye arz-ı hâl ederek sunduğu kasidesinin ilk beyitlerinde ramazanı *teşhis* eder ve bayrama duyduğu özlemi *kinaye* ile “o güzel, 30 yaşını doldursa bayram ederim” şeklinde ifade eder:

*Nev-hilâl-i savm ile bakdım felek kallâşına
Âlemin gülmekde tiryakisine ayyâşına
Doğdu bir meh-pâre kimmâh-ı sıyâm ismindedir
Zevkden bayrâm ederdim girse otuz yaşına
Nefha-i hoş-bûsu neden bilmem ol hilâl-ebeu neden*

*Müşg-i cennet itr-i şâhîler mi sürdü kaşına
(Enderunlu Fâzıl K 64/1-3)*

2.5.8. Rintlerin aksine ehl-i şikem, cer hocası, sufi gibi tiplerin oruçluyken sürekli yemek hakkında düşünmelerinin ve iftar ve sahurda çok yemeklerinin uyumsuzluğa ve üstünlüğe dayalı mizahı yaratması

Cumhuriyet dönemi şiirinde de kendine yer bulan cer hocası üç aylarda nafaka toplamak üzere köyleri dolaşır. *Safahat*’ta seferî olma ruhsatını kullanarak oruç tutmadığı hâlde sahuru da ihmal etmeyen ve bulduğu her sofrada yemek yiyen bu tip mizahi bir üslupla eleştirilir (Ersoy 2014: 318-319; Tanç 2020: 171). Enderunlu Fâzıl olumlu ve olumsuz pek çok tipe yer verdiği ramazaniyelerinde (Düzenli-Çukurlu 2021) bu tipi gülünçleştirerek eleştirir:

*Cânına yetdi yine şeyh-i ekûlün açlık
Görünür çeşmine hurşîd gibi her bir nân
Görse nev-mâhî dahi has çörek zann eyler
Belki eflâke tutar hırs ile tarf-ı dâmân
Cân atar şevk-i ta’âm ile dem-i iftâra
Bir büyük hânede illâ ki olursa mihmân
Va’z eder kürsîde ammâ ki bütün fikr eyler
Lezzet-i çeşni-i sofrada zevk-i elvân (Enderunlu Fâzıl K 22/45-48)*

Çoğunlukla müstehcen ifadelerden kaçınarak “nezih mizah” anlayışı sergilediği düşünülen (Avcı 2017: 236) Enderunlu Vâsıf’ın ramazaniyesinde de tiryaki ile sofu tipinin karşılaştırılmasıyla uyumsuzluğa dayalı mizah ortaya çıkar:

*Afyon-hâr ağırlamak ahafdır ki gıdâsı
Bir fincan ağır kahve vü bir lûle dumandır
Gösterme sakın sofrada bir sofuya yoksa
Dil-sîr olamaz tâ-be-pilav yahni kapandır
Bulsa yemeğe niyyeti var lafz-ı ta’âmı
Ehl-i şikem ol rütbe gedâ çeşm-i harândır
Hayrına çıkar sanma menâr üzre müezzin
Ahşama kadar dūd-ı ta’âma nigerândır
(Enderunlu Vâsıf K 28/27-30)*

2.5.9. İftarda sofrada adabına uymayacak şekilde davranan tiplerin alaycı ve eleştirel bir üslupla yerilerek gülünçleştirilmelerinin üstünlük duygusuyla mizah yaratması

Klasik Türk edebiyatının yazılı birikimi üretim ve tüketim noktasında sözlü geleneğe dayanır. Karşılıklı ilgi ve muhabbet yanında sosyal ve siyasi çekişme ve çatışmaların da mekânı olan edebî muhit ve mahfillerde müşâare (karşılıklı şiiri söyleme), mülâtafa (latifeleşme), mutâyebe (şakalaşma) ve muhâcât (hicivleşme) ortamları şairlere ilham vermiştir. Bu mahfillerden biri de XVIII. yüzyılda bir Hevâyî takipçisi olan ve mizahi şiirlerinde bu mahlası kullanan Sürûrî ve döneminin diğer şairleri Sümbül-zâde Vehbî, Ref'î-i Kâlâyî (öl.1822) ve Ayntablî Aynî (öl. 1837)'yi bir araya getirir (Turan 2015: 237). Ref'î-i Kâlâyî latife türünde olduğu başlıkta belirtilen (letâyif-gün) ramazaniyesinde Sürûrî ve Aynî'yi zahit, Hacı Şaban gibi sofrada adabını bilmeyen görgüsüz tipler olarak tasvir ederek gülünçleştirir. Tiplerden birinin Hacı Şaban olarak sunulması da mizah yaratma amacına dayanır. Nitekim yukarıda geçtiği üzere farklı ramazaniyelerde de ramazan ayı *teşhis* edildiği gibi onun karşısında şaban ayının da kelimenin “*bön, budala, şaşkın kimse*” (URL 1) anlamıyla kastedilip *teşhis* edildiği görülür. Alımlayıcıyı üstünlük duygusuyla güldüren bu şiirde yemek adları mizahın aracı olmuştur (Vural 2022: 119):

*Bir de evlâd-ı 'Arab kim Hacı Şa 'bân didiler
O perî-rûya ki itmişler anunla da 'vet
Mercimek şorbası kuskus pilavı bulsa eger
Olsa da Şâm işi dir ana ta 'âm-ı cennet
Tavuşun hep derisin yuttuğudur kaz gibi kim
Ebedî gitmez o cildindeki anun sıklet
N'ola ayılsa görünce o imambayıldı
Nakd-i aklını tatar böreği itmiş gâret
Anı bildim ki Sürûrî oburudur öbüri
Anın Aynîdir o kim eyler anınla sohbet
Köftehor Aynî de dirse yedigim gözlemedir
Hep yalan anası bişirdigini yer nekbet (Ref'î-i Kâlâyî K 18/44, 51,
56-57, 67,75)*

Mustafa Nazmi (1873-1942) de “*Latîfe yollu ramazâniyye*” başlığını verdiği şiirinde iftar sofrasını tasvir ederken yemek adlarıyla nükte yapar:

*Böyle binlerce sahâif dolar evsâfi ile
Tatlıyı tuzluyu baştan başa kıldım ityân*

Hâsılı cümlesinin himmeti hâsıl olsun

Edeler meclis-i iftâra tecelli her ân (Mustafa Nazmî 2007: 79)

2.5.10. Dilin taşımaya alışkın olduğu mesajın uyumsuzluğundan doğan nüktenin uyumsuzluk ve rahatlamaya dayalı mizahı ortaya çıkarması

Dinler ve inanç sistemleri tarih boyunca gülme ve gülmeceye karşı mesafeli olmuşlarsa da bu insani olguya kayıtsız kalmamışlardır. İslam kültüründe *Kur'ân* ayetlerinin bağlama uygun bir şekilde kullanılmasına dayanan bir mizah anlayışı dahi oluşmuştur (Taşdelen-Şahin 2009). Şeyh Gâlib (1757-1799), ramazan konulu gazelinde yeme-içmeye düşkün olan vaizin aklı yemekten cû'/açlıkla ilgili ayetleri açıklamaya çalıştığını ifade ederek nükte yapar:

Ağzına vâ'iz-i şehrin yaraşır vasf-ı ta'âm

Lîk cû' âyeti tefsîrini tutdurdu sıyâm (Şeyh Gâlib G 244/1)

İzzet Osman (öl. 1797/98) ise Duhan suresini konu edinerek nükte yapar. Duhan suresinin ikinci ayetinde² *Kur'ân*'ın mübarek bir gecede/ Ramazan'da Kadir gecesinde indirildiği ifade edilir. 10. ayette kıyamette gökyüzünü kaplayacak dumandan bahsedilir. 51 ve 53. ayetlerde ise inananların cennette pınar başlarında oturacakları ifade edilir. *Mâ'ide* suresinde ise Hz. İsa'nın bir mucizesi olarak gökten inen sofrayı anlatılır. Orucun verdiği açlık ve susuzluktan aklı karışmış olan şeyh/vaiz ayetlerde geçen dumanı (belki de pişen yemeğin dumanını düşünerek) pınar, sofraya ve bolluk bereket şeklinde anlar:

Şeyh okur ma'nâ-i kevserle Duhân sûresini

Âyet-i Mâ'ide tefsîridir aksâ-yı merâm (İzzet Osman K 29/42)

Enderunlu Fâzıl da vaizin *Mâ'ide* suresini anlatırken *A'râf* suresinde yer alan “*Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.*” (*Kur'ân-ı Kerîm* 7/31) ayetlerini bağlamı dışında söz konusu ettiğini anlatır. Bu uyumsuzluk ve oruçlu kimsenin açlık ve susuzluk durumlarıyla kurulan empatinin dile getirilmesinden duyulan rahatlatma alımlayıcıyı güldürür:

Sûre-i Mâ'ide'den va'zı bütün bahs eyler

Hep külû ve 'şrubû âyetlerin eyler tibyân (Enderunlu Fâzıl K 22/49)

² Çalışmada *Kur'ân-ı Kerîm*'den yapılan alıntıların kaynağı <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf#reload> internet sitesidir.

Sonuç

Bu çalışmada incelenen 91 ramazaniye şairinden 47 (%51,65)'sinin şiirlerinde mizahi unsura yer verdikleri görülmüştür. Bu şairlerin birden fazla ramazaniye yazdıkları dikkate alınca ramazaniyelerde mizahi unsur bulunma oranı 204 ramazaniyede 81 (%39,71)'dir. Taranan divan sayısı arttıkça ramazaniye sayısının artacağı düşünülmektedir. Ancak bu artışın toplam ramazaniyeler içinde mizahi unsur içeren ramazaniye oranında önemli bir değişiklik yaratmayacağı öngörülmektedir. XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar mizahi unsura yönelme oranının sayı ve tür çeşitliliği yönünden arttığı belirlenmiştir. Ancak ramazaniye yazarlarının ilk örneklerden itibaren ramazan konulu mizah üretme yaklaşımları benzerdir. XV. ve XX. yüzyıllarda ise daha çok dinî duyguları ifade eden ramazaniyelerin kaleme alındığı görülür.

Mizahi unsur içeren ramazaniyelerde mizahın daha çok tip komiği şeklinde ortaya çıktığı görülür. Bu şiirlerde âşık/şair, rint, tiryaki, zahit, cer hocası, meddah, ehl-i şikem, ehl-i keyf tiplerinin özelliklerine göre ramazanın gelişine ve oruca hazır olmama, diğer aylarda devam ettirdikleri alışkanlıklarından vazgeçmede zorlanma, ramazan sebebiyle olduklarından daha ibadet ehli görünmeye çalışma, iftar ve sahurda yeme-içmeyi abartma gibi davranışlarının alımlayıcıda ortaya çıkardığı üstünlük, uyumsuzluk ya da rahatlama gülmeyi sağlar. Ramazaniyelerde tiplerle yaratılan mizah, yoksulluk çekenlerin durumunun dile getirilmesi, şairin arz-ı hâli ve taleplerini memduha iletmesi noktasında bir ciddiyet barındırır. Bu noktada ramazaniyelerde türler arası geçişkenlik söz konusudur. Ramazaniyelerdeki mizahi ton; *teşbih*, *kinaye*, *tariz*, *mübalağa*, *tezat* vb. edebî sanatların yardımıyla ortaya çıkan nükte, latifeli anlatım, ince alay ve yergi seviyesindedir. Hicvin kadh ve şetm dereceleri ile *hezelin* müstehcen şekilleri bu manzumelerde ortaya çıkmaz.

Ramazaniyelerde teşhis edilen ramazanın âşıkâne/şûhâne anlatıma konu olması duygular tarihi, kutsal/yüce ve mizah ilişkisi açısından dikkat çekicidir. Tarihî metinleri anlamlandırırken genel olarak duyguların ve bunlar içinde aşk olarak adlandırılan duygunun günümüzde yüklenen anlamla kavranması araştırmacıları eksik ya da yanlış sonuçlara sevk edecektir. Oysa bu metinleri kendi dönemi ve bağlamı içinde anlamaya çalışmak gerekmektedir.

Türk edebiyatı bütün dönemleri ve alanlarıyla bir bütündür. Bu bağlamda klasik Türk edebiyatının Türk halk edebiyatıyla müştereklerinden

biri de ramazaniyelerdir. Mizahi unsur içeren ramazaniyelerdeki konuların halk edebiyatı ürünleri olan fıkralarda da yer aldığı; tiplerin ise Bektaşî, Bekri Mustafa tipleri ve Karagöz oyunundaki Tiryaki tipiyle ortak özellikler taşıdığı görülür. Mizah araştırmalarında klasik Türk edebiyatında yer alan tiplerin ve konuların Türk halk edebiyatı ile birlikte ele alınması verimli olacaktır.

Kaynakça

Abbâs Efendi-zâde Mehmed (2018). *Haşmet Dîvânı*, haz. İ. Hakkı Aksoyak-Mehmet Arslan, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Adaş, Emine (2008). *Sutûrî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ak, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, C. II, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.

Akkaya, Hüseyin (1994). *Nevres-i Kadîm ve Türkçe Divanı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi.

Akyol, İbrahim (2005). *Hanyalı Kâmî ve Dîvânı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Alpaydın, Bilal (2007). *Ref'î-i Kâlâyî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Alus, Sermet Muhtar (2024). *Eski İstanbul'da Ramazanlar ve Bayramlar (1931-1960)*, haz. Mustafa Kirenci-Eren Yavuz, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Ambros, Edith Gülçin (2009). “Gülme, Güldürme ve Gülünç Düşürme Gereksinimlerinden Doğan Türler ve Osmanlı Edebiyatında İroni”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebî Türler*, haz. Hatice Aynur vd., İstanbul: Turkuaz Yayınları, s. 64-85.

Arslan, Mehmet (2009). *Zîver Paşa Dîvân ve Münşe'ât*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınlar.

Arslan, Mehmet (2024). *Enderunlu Fâzıl'ın Bütün Eserleri*, İstanbul:

Dün Bugün Yarın yayınları.

Arslan, Zafer (2010). *Divan-ı Sûzî-i Sivâsî Tenkitli Metin-İndeks*, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Avcı, İsmail (2017). “Enderunlu Vâsıf Divanı’nda Mizah”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6/1, s. 220-237.

Ayan, Hüseyin (2014). *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, Abdullah (2009). *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi.

Azmizâde Hâletî (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, haz. Bayram Ali Kaya, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Bahtî Sultan I. Ahmed (2019). *Bahtî Dîvânı*, haz. İsa Kayaalp, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Batur, Atilla (2010). *Müverrih Sürûrî Külliyyatı-I Divanı*, Ankara: Divan Kitap.

Bayraktaroğlu, Mahmud (1966). *Ramazan Fıkraları*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları.

Bergson, Henri (2015). *Gülme Komiğin Anlamı Üstüne Deneme*, (çev. Yaşar Avunç), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bıyık, Melek (1996). *Abdûlbâkî Nâsır Dede Divânı Giriş-Metin-İndeks*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Bilkan, Ali Fuat (2006). “Ramazaniyelerde Zihniyet Değişmelerinin İzleri”, *Osmanlı Şiirine Modern Yaklaşımlar*, İstanbul: L&M Yayıncılık.

Bursalı Rahmî (2017). *Bursalı Rahmî Dîvânı*, haz. Mustafa Erdoğan, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Canpek, M. Şemseddin (1990). *Külliyyât-ı Şemsî (Divân-ı Hadîkatü'l-*

Me'ânî), haz. Orhan Bilgin, İstanbul.

Coşgun, Gökhan-Metin Yıldırım (2021). “Edirne Müftüsü Kureyşîzâde Mehmed Fevzî Efendi’nin Revâyîhu’l-Fevâyih Fî Senâyîhi’l-Medâyih Adlı Şiir Mecmuası”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 2, s. 1046-1085.

Çakır, Mustafa Sefa (2018). *Yahyâ Nazîm Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.

Çağlayan, Bünyamin (2006). *Bahar-zâde Ferîde Hanım Divanı*, Ankara: Çağhan Ofset Matbaacılık.

Çavuşoğlu, Mehmed-M. Ali Tanyeri (1987). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, Gazeller Kısım III. Cild, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çavuşoğlu, Raşit (2024). “Merhabâ ile Elvedâ Arasında Bir Mâh-ı Gufrân: Prizrenli Hacı Ömer Lutfî’nin Ramazaniyesi”, *Rize İlahiyat Dergisi*, S. 26, s. 33-166.

Çalka, Mehmet Sait (2021). *Fethin Rüyası Osmanlı Şiirinde Ayasofya*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.

Çelebioğlu, Âmil (Tarihsiz). *Ramazannâme*, Yayım yeri yok: Tercüman 1001 Temel Eser.

Çelebioğlu, Âmil (1998). “Edebiyatımızda Ramazan”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 691-695.

Çelebioğlu, Âmil (1998). “Dîvân Şiirinde Ramazan”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 703-707.

Çelebizâde Âsım (2010). *Divan*, haz. Özge Öztekin, Ankara: Ürün Yayınları.

Çilli, Özgü (2023). *Osmanlı’da Eğlence İstanbul’un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Demiralay, Mehmet (2007). *Hüdâyî-i Kadîm (16. yy.) ve Dîvânı İnceleme-Tenkidli Metin*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Demirbağ, Ömer (1999). *Koca Râgıb Paşa ve Dîvân-ı Râgıb*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Tezi.

Dereli, Üzeyir (1996). *Belîğ Mehmed Emîn (Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği ve Türkçe Eserlerinin Tenkidli Metni)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Dikmen, Hamit (1991). *Seyyid Vehbi ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Dilçin, Cem (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dursunoğlu, Halit (2003). “Klâsik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 22, s.9-29.

Düzenli, Mesut Bayram-Talip Çukurlu (2021). “Enderunlu Fazıl’ın Ramazaniyye Türü Şiirlerinde Yer Alan Tipler ve Kültürel Unsurlar”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 22(2), s. 695-713.

Edirneli Kâmî (2017). *Kâmî Dîvânı*, haz. Gülgün Erişen Yazıcı, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Edirneli Nazmî (2012). *Edirneli Nazmî Dîvânı*, haz. Sibel Üst, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Erdem, Sadık (2001). *Subhi-zâde Aziz Divanı*, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.

Erdoğan, Mehtap (2005). *Sıdkî Pâşâ Dîvânı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Eren, Hulusi (2019). “Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim’in Ramazaniyyesi Üzerine Bir İnceleme”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Yıl:5, S.10, s. 147-164.

Erkul, Rasih (2013). “Mizah Bağlamında Sabit ile Nedim’in Ramazaniyeleri”. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), s. 446-456.

Ersoy, Mehmed Âkif (2014). *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdag, İstanbul: Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.

Ertan, Mehmet Emin (1995). *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler*, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Fuzûlî (2021). *Fuzûlî Dîvânı*, haz. Abdülhakim Kılınç, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Gelibolulu Mustafa Âlî (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*, haz. İ. Hakkı Aksoyak, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Gökalp, Haluk (2009). “Bir Sâkî-nâme Var Ramazâniyede Fahriye’den İçeri: Hasb-i Hâl-i Hayrî”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları*, ed. Cemal Kafadar-Gönül A. Tekin, haz. Zehra Toska, Cambridge: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, C 33/I, s. 275-293.

Gölpınarlı, Abdülbâki (1951). *Nedim Divanı*, Ankara: İnkılâp Kitabevi.

Günaydın, Elif (2020). *İsmetî Divanı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı.

Gürel, Rahşan (tarihsiz). *Enderunlu Vâsıf Divanı*, İstanbul: Kitabevi.

Haksever, Halil İbrahim (2022). “Ramazan Kasidelerinde Mizah”, *Klasik Türk Edebiyatında Gülmece ve Mizah*, Ankara: İKSAD Global Yayıncılık, s. 361-367.

Hayretî (Mehmed Şâh) (2023). *Dîvân*, haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

İbrahim Tırsî (2017). *İbrahim Tırsî ve Dîvânı*, haz. Kadriye Yılmaz, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Karacan, Turgut (1981). *XVII. Yüzyıl Şairlerimizden Sâbit ve Edisyon Kritikli Divan Metni*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Karaman, Gülay (2009). *Hasan Rızâ Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Karakoyun, Engin (2007). *Zâ'ik Dîvânı (Metin, 1b-65a)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Kardaş, Mehmet Nuri (2008). *Ref'et Mehmed 'Azîz'in Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Kaya, Nejla (2009). *Tab'î, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divânı*, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Kılıç, Filiz-Muhsin Macit (1995). *Türk Edebiyatında Ramazan Şiirleri (Güldeste)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kınay Civelek, Nilay (2023). "Enderunlu Vâsıf'ın *Divanı*'nda Bulunmayan Ramazan Kasidesi", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 13, s. 311-323.

Koçak, Fatma (2006). *Fâik Mahmud ve Dîvânı*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Kortantamer, Tunca (1993). "Nedim"n Manzum Küçük Hikâyeleri", *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kulat, Özlem (2010). *Gülşeni Saruhani Divanı ve Tahlili*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Kurtoğlu, Orhan (2004). *Lebîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Doktora Tezi.

Kutlar, Fatma Sabiha (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvan*, Ankara.

Leylâ Hanım (2018). *Leylâ Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Mazıoğlu, Hasibe (1987). *Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Mesîhî (2020). *Mesîhî Dîvânı*, haz. Mine Mengi, Ankara: T. C. Kültür

ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Morreall, John (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*, (Türkçesi: Kubilay Aysenever-Şenay Soyer), İstanbul: İris Yayıncılık.

Mustafa Nazmi (2007). *Divançe*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Muvakkit-zâde Muhammed Pertev (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*, haz. Ekrem Bektaş, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Müftüoğlu, Vildan Hatice (2011). *Seyyid Dîvânı (Mehmed Emin B. Mehmed Kâsım Halvetî) (İnceleme, Metin)*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Nev'î-zâde Atâyî (2017). *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, haz. Saadet Karaköse, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Niyâzî-i Mısrî Halvetî (2015). *Dîvân-ı İlâhiyât*, haz. Mustafa Tatcı, İstanbul: H Yayınları.

Oğraş, Rıza (1991). *Hoca Neş'et Divânı (İnceleme ve Tenkidli Metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Okçu, Naci (2011). *Şeyh Gâlib Dîvânı Hayatı-Edebî Kişiliği-Eserleri Şiirlerinin Umûmî Tahlili*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

Okuyucu, Cihan (1994). *Cinânî Hayâtı Eserleri Dîvânının Tenkidli Metni*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Olgun, Özlem (2000). *Ramazan Kitabı*, İstanbul: Kitabevi.

Osmân bin Sâlih (2019). *Hanîf Dîvânı*, haz. Cemal Aksu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Ozansoy, Halit Fahri (2019). *Eski İstanbul Ramazanları Bütün Âdetleri Eğlenceleri Hatıraları Fıkraları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Öğüt Eker, Gülin (2014). *İnsan Kültür Mizah İnsanlık Tarihinde Mizahın Serüveni: Felsefi Bir Problem Olarak Mizahtan Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Mizaha*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Öksüz, Yılmaz (2010). *Eğrikapılı Mehmed Râsim ve Divançesi (İnceleme-Metin)*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi ve Sanatları Programı Yüksek Lisans Tezi.

Önal, Sevdâ (2010). *Hâtif, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Özden, H. Ömer (2006). “Türk Ramazan Kültürü”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.30, s.83-109.

Özdingiş, Vîcdan (1998). *Sabîh Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Özeroğlu, Zeynep (2023). *İstanbul Nüzhet İsmail ve Divanı (İnceleme-Metin-Dizin)*, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Öztürk, Murat-Tolga Öntürk (2023). *Bursalı Eşref Divanı Pâk Dîvân-ı Eşrefü’ş-Şuarâ*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Özüygun, Ali Rıza (1999). *Hasan Sezâyî’nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Divanı’nın Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Özyürek, Dursun (2018). *İsfendiyaroğlu Rüstem Bey Dîvânı (Dîvân-ı Kâsımî): İnceleme ve Metin*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Pekolcay, Necla vd. (1994). *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev’ilere Giriş*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Rashid, Ali Niyazi (2019). *Sivaslı İzzet Osman Divanı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Safa, Peyami (2020). *Ramazan Geceleri*, haz. Abdullah Ezik vd., İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2003). *Türk Gölge Oyunu Karagöz*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Seyyid Mehmed Emin (Bursalı İffet) (2018). *Bursalı İffet Dîvânı*, haz.

Mehmet Arslan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Sezer, Müslîh (2009). *Cesârî Dîvânı*, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Şahin, Ebubekir Sıddık (2004). *Keçeci-zâde İzzet Molla'nın Divanları Bahâr-ı Efkâr ve Hazân-ı Âsâr*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Şener, Hasan (1999). *Hayrî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti, Dîvânı'nın Tenkitli Metni)*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Tezi.

Şengün, Necdet (2006). *Nazîr İbrahim ve Dîvânı (Metin-Muhtevâ-Tahlîl)*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (Türk-İslam Edebiyatı) Ana Bilim Dalı Doktora Tezi.

Şeref Hanım (2019). *Şeref Hanım Dîvânı*, haz. Mehmet Arslan, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Tâcî-zâde Cafer Çelebi (2018). *Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*, haz. İsmail E. Erünsal, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Tâhirü'l-Mevlevî (2020). "Ramazan Fıkraları", *İbret-âmez Bir Eser: Kıssalar Hisseler*, haz. Mustafa Kirenci, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

Tanç, Nilüfer (2020). *Klasik Türk Edebiyatında Mizah*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Tanıdır, Gülcan (2002). *Divan-ı Vuslatı İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks*, Kahramanmaraş: KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Tarlan, Ali Nihad (1968). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, Gazeller Kısmı: I. Cild, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Tarlan, Ali Nihad (1970). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, Gazeller Kısmı: II. Cild, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Taşdelen, Hasan-Şener Şahin (2009). *Kur'ân'la Nükte Kerim'e Dayalı Nükte Kültürü*, Bursa: Emin Yayınları.

Tezeren, Ziver (1987). *Aziz Mahmûd Hüdâyî Hayatı-San'atı-Fikriyatı, Çağdaşları İçindeki Yeri ve Ünlü Eserleri*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tunç, Tülay (2018). *Niyâzî Dîvânçesi (İnceleme-Metin)*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Turan, Fikret (2015). “Divan Şiirini Sokağın Diliyle ve Tavrıyla Algılamak: Kubûrîzâde Hevâyî'nin 18. Yüzyıl Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler ve Osmanlı Şiirinde Hevâyî Tarzı”, *Alkış Bitigi Kemal Eraslan Armağanı*, ed. Bülent Gül, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 211-263.

Turgutlu, Mehmet (2008). *Enderûnlu Halîm Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ülgen, Murat (2022). *Sâdıki Dîvânı (İnceleme-Metin)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Ünver, Süheyl (1960). “Ramazan Medeniyeti”, *Diyanet İşleri Reisliği 1960 Yıllığı*, s. 21-24.

Vahyî (2017). *Vahyî Dîvânı*, haz. Hakan Taş, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Varışoğlu, Mehmet Celal (1997). *Hâtem Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Dîvanının Tenkitli Metni ve İncelemesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Vizeli Ramazan Behiştî (2018). *Ramazan Behiştî Dîvânı*, haz. Yaşar Aydemir, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Vural, Emre (2022). “Klasik Türk Edebiyatında Mizah Aşısı”, *Klasik Türk Edebiyatında Gülmece ve Mizah*, Ankara: İKSAD Global Yayıncılık, s. 106-121.

Yahyâ Bey (1977). *Dîvân Tenkidli Basım*, haz. Mehmet Çavuşoğlu,

İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.

Yazıcı, Nesimi (1999). “*Osmanlı Dinî Hayatından Bir Kesit: Rü’yet-i Hilal Meselesi*”, *Diyanet İlmi Dergi*, C. 35, S. 1, s. 55-82.

Yekbaş, Hakan (2012). “Ramazanı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. S.6, s.173-230.

Yenikale, Ahmet (2012). *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

Yetkin, Yasemin (2016). *Bolulu Şeyh Himmet ve Dîvânçesi (Çevriyazı-Şerh-Sözlük)*, Yozgat: Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Yıldırım, Ali-Hasan Şimşek (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, Dursun (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Yıldız, Alim (2011). *Ahmed Hamdi Divânı*, Sivas: Buruciye Yayınları.

Yılmaz, Kadriye (2001). *İbrahim Tîrsî ve Dîvân'ı İnceleme-Tenkidli Metin-Sözlük*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Yurtsever, M. Murat (1990). *İsmâil Hakkî Dîvânı İnceleme Metin*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Yücel, İrfan (1998). “Hilâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 18, s. 1-11.

Yüksel, Sedit (1977). “Koca Ragıp Paşa’nın Ramazâniyyesi”, *Türkoloji Dergisi*, 7 (1), s. 41-46.

Elektronik Kaynaklar:

(URL 1): <https://lugatim.com/s/%C5%9Faban>

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim: <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf#reload>

Ek: Taranan Divanlar ve Tespit Edilen Ramazaniyeler³

Taranan Divan Nu.	yy.	Şair	Mizahi Unsur İçeren Ramazaniyeler	Mizahi Unsur İçermeyen Ramazaniyeler
1.	14	Kadı Burhâneddin (1345-1398)	-	-
2.	14	Dehhânî (öl. 1401'den önce)	-	-
3.	15	Nesîmî (öl. 1404/1405)	-	2 tuyuğ (Ayan 2014: 843, 856)
4.	15	Ahmedî (öl. 1410'dan sonra)	-	-
5.	15	Ahmed-i Dâî (öl. 1421?)	-	-
6.	15	Şeyhî (öl. 1431)	-	-
7.	15	Avnî (1432-1481)	-	-
8.	15	Gülşenî-i Saruhânî (1483-84'ten sonra)	-	1 kaside (Kulat 2010: 97-98)
9.	15	Ahmed Paşa (1462?-1496/97)	-	-
10.	15	Cem Sultan (1459-1495)	-	-
11.	15	Ali Şir Nevâ'î (1441-1501)	-	-
12.	15	Necâtî Bey (1443?-1509)	-	-
13.	15	Adlî (1447-1512)	-	-
14.	15	Mesîhî (öl.1512)	1 kaside (2020: 29-31)	-
15.	15	Tâci-zâde Cafer Çelebi (öl. 1514)	-	1 gazel (2018: 470-471)
16.	15	Mihri Hâtun (öl. 1514/15)	-	-
17.	15	Kâsımî (?-?)	-	1 kaside (Özyürek 2018: 138-142)
18.	16	Hayretî (Mehmed Şah) (öl. 1535)	1 gazel (2023: 218)	-
19.	16	Meâlî (1490-1535/36)	-	-
20.	16	Zâtî (1471-1547)	2 gazel (Çavuşoğlu-Tanyeri 1987: 71; Tarlan 1970: 428)	2 gazel (Tarlan 1968:452; Çavuşoğlu-Tanyeri 1987: 523-524)

³ Tablodaki metinler aksi belirtilmedikçe Kaynakçada şairin kendi adına kaydedilmiştir.

21.	16	Fuzûlî (1483-1556)	1 gazel (2021: 602)	-
22.	16	Hayâlî Bey (1497?-1557)	-	-
23.	16	Muhibbî (1494-1566)	-	-
24.	16	Bursalı Rahmî (ö 1567/68)	1 kaside (2017: 56-59)	-
25.	16	Vizeli Ramazan Behiştî (öl. 1571)	1 gazel (2018: 303)	-
26.	16	Yahyâ Bey (Taşlıcalı) (öl. 1582)	-	1 kaside, 2 gazel, 1 kıt'a (1977: 66-69; 441; 445; 598)
27.	16	Hüdâyî-i Kadîm (öl. 1584)	-	1 mütekerrire murabba (Demiralay 2007: 88)
28.	16	Edirneli Nazmî (öl. 1585/86)	1 gazel (2012: 1930)	2 gazel (2012: 710, 2732)
29.	16	Cinânî (öl. 1595)	1 kaside (Okuyucu 1994: 84-87)	-
30.	16	Nev'î (1533/34-1599)	-	-
31.	16	Bâkî (1526-1600)	-	-
32.	16	Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600)	-	1 kaside (2018: 255-257)
33.	16	Bağdatlı Rûhî (öl. 1605)	2 gazel (Ak 2001: 634-635)	-
34.	17	Bahtî Sultan I. Ahmed (1590-1617)	-	3 gazel (2019 27; 28; 29)
35.	17	Aziz Mahmut Hüdayî (1541-1628)	-	2 murabba (Tezeren 1987: 97; 119)
36.	17	Azmizâde Hâletî (1570-1631)	2 müfred (2017: 610; 639)	-
37.	17	Nev'î-zâde Atâî (öl. 1635)	1 gazel (2017: 143-144)	-
38.	17	Mantıkî (1594/95-1635)	-	-
39.	17	Şeyhülislam Yahya (1561-1644)	-	-
40.	17	Sabrî (öl. 1645)	-	-
41.	17	Nûrî Sivâsî (1595-1651)	-	2 murabba (Ertan 1995: 95-96)

42.	17	Tıffî (öl. 1660)	-	-
43.	17	Sıdkî Paşa (öl. 1661'den önce)	1 kaside (Erdoğan 2005: 150-152)	-
44.	17	İsmetî (öl. 1665)	-	1 kıt'a (Günaydın 2020: 194)
45.	17	Nâ'ilî (öl. 1666)	-	-
46.	17	Neşâtî (öl. 1674)	-	-
47.	17	Bolulu Himmet (öl. 1684)	-	1 gazel (Yetkin 2016: 95)
48.	17	Niyâzî-i Mısırî Halvetî (1618- 1694)	-	1 mütekerrir murabba (2015: 506-507)
49.	17	Nâbî (1642-1712)	-	-
50.	17	Bosnalı Sâbit (öl. 1712)	1 kaside (Karacan 1981: 160-164 Üçüncü Bölüm)	1 kaside (Karacan 1981: 16-22 Üçüncü Bölüm)
51.	17	Fâ'ik Mahmud Efendi (öl. 1715)	1 kaside (Koçak 2006: 95-97)	-
52.	17	Kubûrî-zâde Abdurrahman Rahmî Efendi (öl. 1715)	-	-
53.	18	Vuslâtî (öl. 1718)	-	2 mütekerrir murabba (Tanıdır 2002: 169-170; 215)
54.	18	Seyyid M. Kâsım Halvetî (öl. 1718/19)	-	1 gazel, 1 mütekerrir murabba (Müftüoğlu 2011:64-65; 65-67)
55.	18	Vahyî (1660-1718)	-	1 kaside (2017: 73-75)
56.	18	Sâdıkî (öl. 1722)	-	1 kaside (Ülgen 2022: 131-133)
57.	18	Verdî Kâsım (öl. 1634/35-1723)	-	-
58.	18	Edirneli Kâmî (1649/50-1724)	1 kaside (2017: 68-70)	1 kaside, 2 gazel (2017: 76-78; 245, 246)

59.	18	İsmail Hakkı Bursevî (1652/53-1724)	-	3 mütekerrire murabba (Yurtsever 1990: 691;707-709)
60.	18	Nazîm Yahya (1650-1727)	-	1 kaside (Çakır 2018: 257-264)
61.	18	Nedîm (öl. 1730)	1 gazel, 1 kaside (Gölpınarlı 1951: 47-50; 338-339)	-
62.	18	Ahmed Hamdî (öl. 1730'dan sonra)	1 kaside (Yıldız 2011: 58-61)	-
63.	18	Arpaemînî-zâde Mustafa Sâmî (öl. 1734)	-	1 kaside (Kutlar 2004: 121-126)
64.	18	Seyyid Vehbî (öl. 1736)	3 kaside (Dikmen 1991: 175-181; 201-203; 254-258)	2 kaside (Dikmen 1991: 77-81; 111-113)
65.	18	Sezâyî (1669-1737)	-	1 gazel (Özüygun 1999: 441)
66.	18	Süleyman Nahîfî (1646-1738)	-	1 kaside (Aypay 1992: 193-195)
67.	18	Nüzhet İsmail (öl. 1746'dan sonra)	1 nâ-tamam kaside (Özeroğlu 2023: 115-116)	-
68.	18	Hâtem (öl. 1755)	-	1 kaside (Varışoğlu 1997: 228-230)
69.	18	Mehmed Râsim (öl. 1688-1756)	-	1 kaside-i nâkısâ (Öksüz 2010: 2010: 114)
70.	18	Belîğ (öl. 1758)	1 gazel (Dereli 1996: 397)	-
71.	18	Çelebizâde Âsım (öl. 1760)	2 kaside (2010: 146-148, 152-153)	-
72.	18	Nevres-i Kadîm (öl. 1762)	-	1 kaside (Akkaya 1994: 302-307)
73.	18	Koca Râgıp Paşa (öl. 1763)	1 kaside, 1 gazel (Demirbağ 1999: 170-174; 347)	-
74.	18	Osmân bin Sâlih (Hanîf) (1750-1766)	-	1 kaside (2019: 86-87)

75.	18	İbrahim Tırsî (öl. 1766)	2 gazel (2017: 159-160; 188-189)	-
76.	18	Abbâs Efendi-zâde Mehmed (Haşmet) (öl. 1768)	2 kaside (2018: 75-76, 80-82)	1 kıt'a (2018: 100)
77.	18	Lebîb-i Âmidî (1695/96-1768/69)	1 gazel (Kurtoglu 2004: 545)	1 kaside, 1 kıt'a, 3 gazel, 1 mesnevi (Kurtoglu 2004: 234-236; 511-512; 546-547; 597-599)
78.	18	Seyyid Feyzî (öl. 1771-72)	-	-
79.	18	Nazîr İbrahim (1693/4-1774/5)	-	3 kaside (Şengün 2006: 348-350; 366-368; 384-385)
80.	18	Fitnat Hanım (öl. 1780)	-	-
81.	18	Sabîh (öl. 1783)	1 kaside (Özdingiş 1998: 323-327)	2 kaside (Özdingiş 1998: 304-305; 319-322)
82.	18	Subhî-zâde Azîz (1735-1784)	1 kaside (Erdem 2001: 17-24)	-
83.	18	Siyâhî-zâde Tab'î (öl. 1785-1789 arası)	-	1 kaside, 1 kıt'a, 1 tarih (Kaya 2009: 85-88; 143-144; 169-170)
84.	18	Hayrî (öl. 1789/1790)	1 mesnevi (Şener 1999: 69-78)	-
85.	18	Kânî (1712-1791)	-	-
86.	18	İzzet Osman (öl. 1797/98)	2 kaside (Rashit 2019: 118-121, 121-127)	-
87.	18	Esrar Dede (1748?-1796)	-	-
88.	18	Şeyh Gâlib (1757-1799)	2 gazel (Okçu 2011: 501-502; 573-574)	1 kaside, 1 kıt'a (Okçu 2011: 133-135; 594)
89.	18	Hoca Neş'et (1735-1807)	2 gazel (Oğraş 1991: 238, 290)	-

90.	18	Muvakkit-zâde Muhammed Pertev (1746-1807)	1 tahmis, 1 gazel, 1 müfred (2017: 360-361; 508-509; 521)	-
91.	18	Sünbül-zâde Vehbî (1720/21-1809)	1 kaside (Yenikale 2012: 232-241)	1 kaside (Yenikale 2012: 262-266)
92.	18	Enderunlu Fâzıl (1756/57-1810)	10 kaside, 1 terhib-i bend (Arslan 2024: 170-174; 174-179; 179-182; 227-229; 258-260; 260-262; 262-263; 263-264; 265-266; 322-323, 571-576)	9 kaside, 1 terhib-i bend (Arslan 2024: 155-157; 220-223; 254-255; 257-258; 264-265; 266; 266-267; 267-268; 326-328; 582-584)
93.	18	Re'fet Mehmet Efendi (1783/84-1813)	2 kaside (Kardaş 2008: 40-45, 90-94)	-
94.	18	Sürûrî (öl. 1814)	3 kaside, 2 gazel (Batur 2010: 191-195; 206-208; 208-210; 335, 335-336)	-
95.	19	Benderli Cesârî (öl. 1829)	1 kalenderî gazel, (Sezer 2009: 545)	3 gazel, 1 murabba (Sezer 2009: 266- 267; 320; 345; 383-384)
96.	19	Şeyh Ahmet Sûzî (1765-1830)	-	1 gazel (Arslan 2010: 89-90)
97.	19	Hanyalı Yahyâ Kâmî (d.1773-öl. ?)	1 gazel, 1 terhib-i bend (Akyol 2005: 121-123; 147-158)	-
98.	19	Abdûlbaki Nâsır Dede (1765-1821)	-	1 kaside (Bıyık 1996: 1-3)
99.	19	Enderunlu Vâsıf (öl. 1824/25)	3 kaside (Gürel tarihsiz: 221-224, 226-229, 269-275)	-

100.	19	Ref'i-i Kâlâyî (1760-1823)	1 kaside (Alpaydın 2007: 98-109)	-
101.	19	Hâtif (öl. 1823)	1 kaside, 1 mesnevi (Önal 2010: 100-103; 207-211)	-
102.	19	Sütûrî (öl. 1828'den sonra)	-	1 kaside (Adaş 2008: 187-188)
103.	19	Keçeci-zâde İzzet Molla (1786-1829)	1 mesnevi (Şahin 2004: 788-794)	-
104.	19	Enderunlu Halîm (öl. 1830)	-	1 gazel (Turgutlu 2008: 152-153)
105.	19	Seyyid Mehmed Emin (Bursalı İffet) (öl. 1840)	-	1 kaside (2018: 15-16)
106.	19	Leylâ Hanım (öl. 1848)	-	1 kaside (2018: 28-29)
107.	19	Zâik (1793-1852)	1 kaside (Karakoyun 2007: 57-58)	-
108.	19	Şeref Hanım (1809-1861)	-	1 gazel (2019: 293)
109.	19	Ziver Paşa (1793-1862)	-	2 kaside (Arslan 2009: 81-84; 118-120)
110.	19	Zihnî Çermikî (öl. 1863)	1 gazel (Ertan 1995: 239-240)	1 kaside (Ertan 1995: 238-239)
111.	19	Mehmed Niyâzî (öl. 1872)	1 kaside (Tunç 2018: 219-224)	1 müstezad (Tunç 2018: 92-96)
112.	19	Osman Nevres (1820-1876)	-	-
113.	19	Yenişehirli Avnî (1826-1883)	-	-
114.	19	Hasan Rızâ Efendi (1809-1890)	-	4 muhammes (Karaman 2009: 21-22; 99-102; 103-105; 136-137)
115.	19	Bursalı Eşref Paşa (1813-1894)	1 kaside (Öztürk-Öntürk 2023: 167-172)	-

116.	19	Mehmed Fevzi Efendi (1826-1900)	-	2 murabba (Coşgun-Yıldırım 2021: 1071-1072)
117.	19	Bahar-zâde Feride Hanım (1837-1903)	-	2 kaside (Çağlayan 2006: 59-60; 63-65)
118.	20	Pirizrenli Hacı Ömer Lütfi (1870-1928)	-	2 muhammes, 3 mesnevi, 5 gazel, 1 murabba (Çavuşoğlu 2024: 144-162)
119.	20	Mustafa Nazmi (1873-1942)	1 kaside (latife) (2007: 78-80)	-
120.	20	Ahmed Remzi Akyürek (1872-1944)	-	2 gazel (Mazıoğlu 192-193; 197)
121.	20	Sofu-zâde M. Tevfik (1873-1960)	-	1 kaside (Kılıç-Macit 1995: 92-94)
122.	20	Hâdî (Şeyh Osman Hâdî Yücebilgiç) (1889-1963)	-	1 müseddes (Yekbaş 2012: 195)
123.	20	M. Şemsettin Canpek (Şemsî) (1886-1965)	-	1 terci-i bend, 8 gazel (1990: 28-30; 99-104; 12-127; 154-155; 158-159; 164-165)